

TİBBİ HÜQUQ

ABORT VƏ YA DOĞULMAMIŞ UŞAQ HÜQUQLARI?

Hikmət Babayev*

Xülasə

Məqalədə aparılan selektiv abortlara görə Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri arasında doğulan uşaqların cins nisbətində görə ən ön yerlərdə olmasının hüquqi aspektlərinin tədqiqinin nəticələri təqdim edilmişdir. Belə ki, əvvəl selektiv aborta görə həmin siyahıda Çin liderlik edirdisə, hazırda təəssüflər olsun ki, ölkədə dünyaya gələn 100 qıza 115 oğlan sayı ilə Azərbaycan sıradadır birinci yerə keçmişdir. XXI əsrdə Azərbaycanda nəsil artımında baş vermiş tənəzzül və insan dölündə cinsiyyətin müəyyən edilməsinə imkan yaradan müayinə imkanlarından geniş istifadə nəticəsində ölkədə hamiləlik dövründə oğlan uşaqlarına verilən üstünlük selektiv abortlar vasitəsilə reallaşdırılır. Bu isə öz növbəsində doğulan uşaqlar arasında cinsiyyət nisbətində əsaslı dəyişməyə yol açır. Hətta BMT-nin Əhali Fondunun tədqiqi hesablamalarına görə, ölkəmizdə doğulan uşaqlar arasında cinsiyyətə görə nisbətində ciddi şəkildə pozulması davam etsə, 2050-ci ilədək hər il doğulan oğlan uşaqlarının sayı qız uşaqlarının sayından 12 000-15 000 nəfər çox olacaq. Cəmiyyətdə kişilərin sayının bu artımla davam etməsi ölkənin acınacaqlı nəticələrlə üz-üzə qalması halına gətirib çıxara bilər. Bura gender bərabərsizliyi, zorakılıq, erkən nikah insan alveri və kriminal səviyyənin artması aiddir. Məhz bu baxımdan məqalə insan dölünün, digər sözlə doğulmamış uşağın hüquqlarının beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin elmi, nəzəri və praktiki problemlərinin təhlili, tədqiqi və onun milli qanunvericilikdə yer almasına həsr edilmişdir. Milli qanunvericiliyimizdə hamiləliyin süni surətdə pozulması ilə bağlı qadına analıq barədə məsələni təkbəşinə həll etmək hüququ verilməsi, qadının arzusu ilə hamiləliyin süni pozulmasının aparılmasına icazə verilməsi qaydalarını təhlil edərək doğulmamış uşağın həyatına ana bətnində son qoyulması zamanı insan dölünün hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı hər hansı müddəanın nəzərdə tutulmadığını göstərir. Eyni zamanda məqalədə beynəlxalq qanunvericilik və təcrübə nəzərə alınaraq milli cinayət qanunvericiliyində müvafiq dəyişiklik edilməklə ananın yeni doğulmamış uşağı qəsdən öldürməsi və ya hamiləliyin müəyyən dövründə qanunsuz olaraq hamiləliyin zəruri səbəblər olmadan süni dayandırılmasının qarşısını almaq və qanunvericilikdə hamiləliyin süni dayandırılmasının son həddinin yenidən nəzərdən keçirilməsi üsulları təklif edilmişdir.

Açar sözlər: *implantant, implantasiya, insan mayalanması və embrionu, biotibbi hüquqlar və azadlıqlar, 1981-ci il pasiyentlərin hüquqları haqqında Lissabon Bəyannaməsi, 1997-ci il İnsan hüquqları və Biotibb haqqında Konvensiya.*

Tədqiqatın aktuallığı və əsas istiqamətləri.

BMT-nin Əhali Fondunun ekspertlərinin fikirlərinə görə əksər selektiv abortlar qanunsuz abortlardır və belə abortlar məsuliyyəti müəyyən edir. Dövlət Statistika Komitəsi və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin 2008-ci ildə apardıqları birgə araşdırmaların statistik nəticələrinə əsasən həmin dövrdəki qadın respondentlərin 37 faizindən çoxunun zorakılığa məruz qaldığını göstərilmişdir. Təəssüflər olsun ki, bu tədqiqatlar sonralar aparılmayıb.

Məqalədə xüsusilə yer alan əsas məsələlərdən başlıcası abortların həm də doğulmamış uşaqların, digər sözlə insan dölünün hüquqlarının pozulmasına diq-

* Bakı Dövlət Universitetinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının doktorantı

qəti çəkərək bu istiqamətdə müəllifin elmi tədqiqatlarının mahiyyətini izah edir. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək olar ki, milli qanunvericilik bazasında doğulmamış uşağın hüquqları bilavasitə qorunmur və məhz bu baxımdan artıq zaman bu istiqamətdə konseptual fikirlərin formalaşmasının labüdlüyü önə çıxır.

Çox vaxt dölün cinsiyyəti və ya digər xüsusiyyətlərinə əsaslanan selektiv abort etik narahatlıq doğurur və gender əsaslı ayrı-seçkiliyin bir forması hesab olunur. Selektiv abortun qarşısının alınması cəhdləri adətən hüquqi, sosial, təhsil və səhiyyə tədbirlərinin birləşməsinə əhatə edir. Selektiv abortla mübarizə aparmaq və qarşısını almaq üçün gender əsaslı selektiv abortun qadağan edilməsi, gender və ya digər ayrı-seçkilik meyarlarına əsaslanaraq selektiv abortu açıq şəkildə qadağan edən qanunlar qəbul edilməsi və tətbiqi, seçilmiş abortlarla məşğul olan və ya onlara kömək edən tibb işçiləri və ya digər şəxslər üçün hüquqi nəticələri həyata keçirilməsi, seleksiya abortun mənfi nəticələri və gender bərabərliyinin vacibliyi haqqında ictimaiyyətin maarifləndirilməsi, qadın hüquqlarının əhəmiyyətini və cəmiyyətdə gender bərabərliyinin dəyərinin vurğulanması, şəxslərə ailənin ölçüsü və məsafəsi ilə bağlı məlumatlı qərarlar qəbul etmək imkanı vermək üçün ailə planlaması xidmətlərinə geniş çıxışın təmin edilməsi, doğulacaq uşaqları gözləyən valideynlərə hərtərəfli məlumat və dəstək vermək üçün prenatal baxım xidmətlərinin gücləndirilməsi, selektiv aborta kömək edəcək biləcək mədəni normaların, inancların və təcrübələrin müzakirəsi çərçivəsində açıq dialoqların təşkili, ailələri dəstəkləyən və gender əsaslı selektiv aborta kömək edəcək iqtisadi təzyiqləri yüngülləşdirən sosial rifah proqramlarının hazırlanması, qərəzsiz qayğı göstərməyin və hamilə qadınların muxtariyyətinə hörmət edilməsinin vacibliyini vurğulayaraq, tibb işçilərinin təlimlərinin artırılması, ayrı-seçkilik və selektiv abortdan açıq şəkildə çəkindirən peşəkar davranış qaydalarının hazırlanması və tətbiqi, müdaxilələrə ehtiyac duyulan tendensiyaları və sahələri müəyyən etmək üçün selektiv abort hallarının monitorinqi və hesabatı üçün sistemlərin təşkili, gender əsaslı ayrı-seçkilik və selektiv abortla mübarizə aparmaq, ən yaxşı təcrübələri və resursları bölüşmək üçün beynəlxalq əməkdaşlığın təşviqi, çətin qərarlarla üzləşən gələcək valideynlər üçün ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və məlumatlı qərar qəbul etməyin vacibliyinin təbliği, hər iki cinsin dəyərini cəmiyyətdə dərk etmək üçün gender bərabərliyi üzrə təhsili məktəb kurikulumlarına inteqrasiya olunması kimi üsulların qanuniləşdirilməsi mühümdür.

Belə ki, selektiv aborta müraciətin hüquqi, sosial, mədəni və səhiyyə ölçülərini əhatə edən hərtərəfli və çoxşaxəli səyləri ehtiva etdiyini qəbul etmək çox vacibdir. Hökumətlər, icmalar, səhiyyə mütəxəssisləri və beynəlxalq təşkilatlar arasında əməkdaşlıq effektiv və davamlı həllərin yaradılması üçün vacibdir.

Bu baxımdan məqalədə tədqiqi olaraq “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1999-cu il tarixli 5 nömrəli Qərarına əsasən Hamiləliyin süni surətdə pozulmasına dair tibbi və sosial göstərişlərin müəyyənləşdirilmiş siyahının, eləcə də Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 121-ci maddəsinin

(Ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi) dispoziyasının yenidən nəzərdən keçirilməsinin aktuallığı vurğulanaraq tədqiqi nəticələr açıqlanmışdır.

Məqalədə elmi yenilik iki istiqamətdə müəyyən edilə bilər.

Ailə planlaşdırılması işinin təşkili: Nikaha daxil olmuş şəxslərin ailədə dünyaya gətirilməsi planlaşdırılan uşaqların təminatını, habelə hamiləliklərarası intervalın düzgün tənzimlənməsi üçün düşünülmüş imkanın yaradılması, ailədə arzu olunan vaxt və istənilən sayda uşağın doğulması, eləcə də arzu olunmayan hamiləliyin qarşısının vaxtında alınması kimi fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi.

Qanunvericilik bazasının yenidən işlənilməsi: “Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, həmin Qanunun tətbiq edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1999-cu il tarixli 5 nömrəli Qərarının, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 121-ci Maddəsinin (Ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi) dispoziyasının yenidən nəzərdən keçirilməsi və qanunsuz abortlara imkan verən qeyri-müəyyən və yumşaq müddələrin təkmilləşdirilməsi.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Hamiləliyin süni pozulması, digər sözlə abort hələ qədim zamanlardan bəşəriyyəti düşündürən və fikir ayrılığı yaradan problemlərdən biri olaraq qalmaqdadır. İlk tibbi qanunlardan sayılan, təxminən eramızdan əvvəl 1754-cü ildə qədim Mesopotamiyaya aid olan ən qədim məlum hüquqi kodlardan biri Hamurabi Məcəlləsi və ənənəvi olaraq eramızdan əvvəl 5-ci əsrdə yaşamış həkim Hippokrataya aid edilən qədim yunan mətni hesab edilən Hippokrat andı etik və hüquqi perspektivlərə təsir etmiş, lakin abort mövzusunda birbaşa toxunmayan tarixi sənədlərdir. Belə ki, Hammurabi Məcəlləsi Babil cəmiyyətinin müxtəlif aspektlərini tənzimləyən qanunlar və qaydalar toplusunu ehtiva edir. Bununla belə, abortdan xüsusi bəhs edilmir, buna görə də, Hammurabi Məcəlləsinə uyğun olaraq abortla bağlı fikirlərin qiymətləndirilməsi şəxsi perspektivlərdən asılı olaraq dəyişə bilən həyatın dəyəri və ya fərdlərin hüquqları kimi daha geniş prinsiplərə əsaslanan şərh tələb edir. Eləcə də Hippokrat andı xəstəyə qulluq, məxfilik və peşəkar davranışın vacibliyini vurğulayır. Bu, zərərdən qaçınmaq, həyatı qorumaq və xəstənin müstəqilliyinə hörmət etmək kimi prinsipləri ehtiva edir. Bununla belə, onun tarixi konteksti və həyatın qorunub saxlanmasına diqqət yetirməsi bəzilərinin bunu aborta qarşı çıxmaq kimi şərh etməsinə səbəb olub. Buna baxmayaraq, Hippokrat andının təfsirləri və tətbiqləri zaman keçdikcə inkişaf etmişdir və müasir tibbi etika xəstənin muxtariyyətinə və fərdi şəraitə daha çox diqqət yetirir.

Eyni zamanda teoloqların da fikirlərinə əsasən aborta birmənalı yanaşma mövcuddur deyil. Məsələn, həm Katolik, həm də İslam qanunlarında aborta münasibətini formalaşdıran xüsusi təlimlər və prinsiplər var. Məsələn, Katoliklikdə kilsənin abortla bağlı təlimləri onun əxlaqi və teoloji prinsiplərini rəhbər tutur. Katolik doktrinasına görə, insan həyatı müqəddəs sayılır və hamiləlikdən başla-

yır. Buna görə də, abortla hamiləliyin qəsdən kəsilməsi ümumiyyətlə əxlaqi baxımdan yanlış hesab olunur. Katolik Kilsəsi abortu böyük günah və “Öldürmə” adlı beşinci əmrin pozulması hesab edir. Kilsənin mövqeyi ondan ibarətdir ki, bütün insan həyatı, o cümlədən doğulmamış uşaq, hamiləlik anından qorunmalı və ona hörmət edilməlidir. Katolik Kanon Qanunu bu təlimləri əks etdirir. Hətta Kilsə zorlama, qohumluq əlaqəsi və ya dölün anomaliyaları da daxil olmaqla, bütün hallarda aborta qarşıdır. Bununla belə, Kilsə hamilə qadınlara dəstəyi əhatə edən və övladlığa götürmə və valideynlikdə kömək kimi aborta alternativləri təmin edən vahid yanaşmanı təbliğ edir.

Lakin Şəriət qanunları kimi tanınan İslam hüququ geniş şərhlər və hüquqi düşüncə məktəblərini əhatə edir. Bununla belə, İslamın aborta baxışını formalaşdıran bəzi ümumi prinsiplər var. İslam həyatın qorunmasını əsas prinsip hesab edir. İslam alimlərinin əksəriyyətinin rəyi ondan ibarətdir ki, müəyyən hallar istisna olmaqla, abort ümumiyyətlə qadağandır. Bu hallar müxtəlif şərtlərə və mədəni kontekstlərə görə dəyişə bilər. Məsələn, hamiləliyin davam etdirilməsi ananın həyatı üçün əhəmiyyətli bir təhlükə yaradırsa, onu qorumaq üçün aborta icazə verilə bilər. Ciddi döl anomaliyaları aşkar edildiyi hallarda, bəzi İslam alimləri aborta ruhlanma mərhələsindən əvvəl (maya tutmadan təxminən 120 gün sonra) icazə verirlər. Lakin duyğu orqanlarının formalaşmasından sonra əksəriyyət dölün yaşamaq hüququna malik olduğunu düşünür. Şəriət qanunlarına görə də bəzi alimlər baxmayaraq ki, bu barədə fikirlər fərqli ola bilər, təcavüz və ya qohumluq hallarında aborta icazə verirlər. Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun müəllimi, fəlsəfə elmləri üzrə fəlsəfə doktoru İbrahim Quliyev Bizimyol.info xəbər portalına müsahibəsində “Müasir təbabətdə istifadə edilən abort sözü hamiləliyin süni şəkildə dayandırılması, başqa sözlə, nəslin hüdudlaşdırılması mənasını bildirir. Nəslin artmasının qarşısını süni yolla almaq, bətdəki insanı tələf etmək müasir İslam alimlərini narahat və məşğul edən əsas mövzulardandır...”. [1]

Qeyd etmək vacibdir ki, həm Katolik, həm də İslam ənənələrində şərhlərdə və fikirlərdə fərqliliklər var. Hər iki halda dini təlimlər alimlər tərəfindən şərh edilir və hüquqi və etik çərçivələr müxtəlif yurisdiksiyalar və mədəni kontekstlər arasında dəyişə bilər. Fərdlərin öz dini ənənələrinin rəsmi mövqelərindən fərqli şəxsi inancları da ola bilər. Bununla yanaşı o da nəzərə alınmalıdır ki, abortla bağlı etik və hüquqi perspektivlər Hammurabi Məcəlləsi və Hippokrat andı dövründən bəri, eləcə də Kilsə və Şəriət qanunları ilə idarəetmə dövründən bu tərəfə əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmişdir. Abort hüquqları ilə bağlı müasir müzakirələr tez-tez bir sıra amilləri, o cümlədən qadınların reproduktiv muxtariyyəti, bədən muxtariyyəti, potensial döl hüquqları və ictimai maraqları və digər halları nəzərə alır. Bütün dünyada qanuni çərçivələr və etik qaydalar bu inkişaf edən perspektivlərə cavab olaraq, qadın hüquqları, tibbi standartlar və ictimai dəyərlərlə bağlı mülahizələri özündə birləşdirir.

Birinci növbədə qəbul etmək lazımdır ki, hamiləliyin süni pozulması dedikdə embrionun, başqa sözlə insan dölünün ana bətnində başlamış həyatının dayandırılması ilə bağlı hüquqi aspektləri başa düşülür. Embriyon haqqında müx-

təlif hüquq institutlarının müxtəlif yanaşmaları mövcuddur. Məsələn, müasir dünyada insan dölünün və embrion hüquqlarının tərfi və tanınması Avropa ölkələri arasında dəyişir, çünki hər bir ölkənin reproduktiv hüquqlar, abort və embrion tədqiqatları ilə bağlı öz qanunları və qaydaları var. Bəzi Avropa ölkələri döl və ya embrionu ayrıca qanuni hüquqlara malik olduqlarını nəzərə alaraq, hamiləlik anından etibarən ona hüquqi müdafiə verirlər. Bu ölkələrdə tez-tez abort və köməkçi reproduktiv texnologiyalarla bağlı daha sərt qaydalar var. Digər tərəfdən, bir sıra Avropa ölkələri dölə və ya embriona ayrıca qanuni hüquqlar vermir. Onlar ümumiyyətlə qadınların reproduktiv hüquqlarına və muxtariyyətinə üstünlük verir, abort xidmətləri və reproduktiv texnologiyalara daha geniş imkan verir. Bu ölkələrdə hamilə şəxsin hüquq və mənafeləri çox vaxt dölün və ya embrionun potensial hüquqlarından üstün tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa ölkələri də embrion tədqiqatlarına yanaşmada müxtəlifdir. Bəzi ölkələrdə xüsusi şərtlər altında insan embrionlarının iştirakı ilə tədqiqata imkan verən daha icazə verici qaydalar var, digərlərində isə bu cür tədqiqatlara daha sərt məhdudiyyətlər və ya açıq qadağalar var. Məsələn, İngiltərədə abort və embrion hüquqları ilə bağlı qanunvericilik bazası ilk növbədə 1967-ci il Abort Aktı [2] və 1990-cı il İnsan Mayalanması və Embriologiya Aktı [3] ilə tənzimlənir. 1967-ci il Abort Aktı, "hamiləliyin davam etdirilməsi hamiləliyin dayandırılmasından daha çox hamilə qadının fiziki və ya psixi sağlamlığının zədələnməsi riskini ehtiva edərsə" abortun qanuni olduğunu göstərərək, rifah anlayışını daha da irəli apardı. [4] İngiltərədə bir tibb işçisi tərəfindən həyata keçirilən abort qanuni sayılır və iki həkim abort üçün xüsusi əsasların yerinə yetirildiyi ilə razılaşır. Ən çox rast gəlinən əsas budur ki, hamiləliyin davam etdirilməsi hamilə şəxsin fiziki və ya psixi sağlamlığı üçün risk yaradır.

İngiltərə qanunlarına görə ümumiyyətlə, hamiləliyin 24 həftəsinə qədər aborta icazə verilir. Bununla belə, abortlar müstəsna hallarda, məsələn, hamilə şəxsin həyatı üçün təhlükə olduqda və ya ciddi fetal anomaliya olduqda, 24 həftədən sonra həyata keçirilə bilər. Abort hamilə şəxsin məlumatlı razılığını tələb edir. Proses boyu məxfilik qorunur. Lakin 1990-cı ildə İngiltərədə qəbul edilmiş "İnsan mayalanması və embriologiya" haqqında Qanun embrionların istifadəsini və saxlanmasını tənzimləyir. O, "in vitro" (bədəndən kənar) yaradılmış embrionların hüquqi statusunu tanıyır və onların istifadəsi ilə bağlı müəyyən hüquq və məhdudiyyətləri müəyyən edir. [5] Qanuna görə köməkçi reproduksiya üçün yaradılmış embrionların saxlanma müddətində məhdudiyyətlər var. Xüsusi vaxt məhdudiyyətləri müxtəlif amillərdən, məsələn, onların yaradılma şəraiti və cəlb olunan şəxslərin niyyətlərindən asılıdır. Tipik olaraq, embrionlar bəzi şərtlər istisna olmaqla, 10 ilə qədər saxlanıla bilər. Qanunvericilik insan embrionlarının xüsusi şərtlər altında və lisenziya tələblərinə uyğun olaraq elmi tədqiqatlarda istifadəsinə icazə verir. Digər sözlə Akt (HFEA) ilk növbədə embrionların yaradılması, saxlanması və istifadəsi daxil olmaqla, yardımçı çoxalmanın tənzimlənməsinə yönəlmişdir. Qanun embrionların hüquqi statusunu tanısa da, ana bətnində olan embriona xüsusi hüquqlar vermir. Əvəzində o, embrionlarla işləmək

və idarə etmək üçün qanunvericilik bazasını təmin edir və müəyyən məhdudiyətlər və tələblər müəyyən edir. HFEA insan embrionlarını əhatə edən klinikalar və tədqiqatlar üçün lisenziyalaşdırma sistemi yaradır. Bu, embrionların yaradılması və saxlanması ilə məşğul olan şəxslərin, o cümlədən gamet donorlarının (sperma və yumurta donorları) və nəzərdə tutulan valideynlərin razılığını tələb edir. Qanun embrionların saxlanması üçün vaxt məhdudiyətlərini müəyyən edir. Tipik olaraq, yardımçı çoxalma üçün yaradılan embrionlar 10 ilə qədər saxlanıla bilər, lakin bu, müəyyən hallarda uzadıla bilər. HFEA embrion tədqiqatı üçün tənzimləyici çərçivə təmin edir. O, insan embrionlarının xüsusi şərtlər altında və lisenziya tələblərinə uyğun olaraq tədqiqatda istifadəsinə imkan verir. Tədqiqat İnsan mayalanması və embriologiya İdarəsi (HFEA) tərəfindən lisenziyalaşdırılmalı və ciddi qaydalara riayət etməlidir. Qanun ciddi genetik xəstəliklərin ötürülməsinin qarşısını almaq məqsədilə müəyyən hallarda embrionların seçilməsini və skriningini tənzimləyir. HFEA ana bətnində olan embrionlara açıq şəkildə hüquqlar verməyə də, onların yaradılması, saxlanması və köməkçi reproduksiya və tədqiqatda istifadəsi ilə bağlı məsuliyyətli və etik təcrübələri təmin etmək üçün hüquqi baza yaradır.

Digər bir Avropa ölkəsi Almaniyada abortun tənzimlənməsi ilk növbədə Almaniya Cinayət Məcəlləsi (Strafgesetzbuch, StGB) ilə tənzimlənir. Cinayət Məcəlləsinin 218-ci maddəsi aborta xüsusi olaraq toxunur və onun təmin edilməsi üçün göstərişlər verir. Almaniya Cinayət Məcəlləsi hamiləliyin kəsilməsinə ümumi qadağa qoyur. [6] 218-ci maddəyə əsasən, müəyyən şərtlər yerinə yetirilmədikdə, abort etmək cinayət sayılır. Cinayət Məcəlləsi konkret hallarda ümumi qadağadan istisnalara aşağıdakı şərtlərdə yol verir:

- Tibbi göstərişlər: Hamiləliyin davam etdirilməsi hamilə şəxsin həyatı və ya fiziki və ya psixi sağlamlığı üçün əhəmiyyətli risk yaradarsa, aborta icazə verilir. Bu qərar adətən bir tibb işçisi tərəfindən verilir.

- Məsləhət və gözləmə müddəti: Abort edilməzdən əvvəl hamilə şəxs təsdiq edilmiş məsləhət mərkəzindən məcburi məsləhət almalıdır. Bu məsləhət aborta alternativləri araşdırmaq və məlumat və dəstək vermək məqsədi daşıyır. Məsləhət və abort proseduru arasında məcburi üç günlük gözləmə müddəti də var.

- Erkən hamiləlik: Hamiləliyin ilk on iki həftəsində hamilə şəxsin istəyi ilə xüsusi tibbi göstərişlər tələb olunmadan abort edilə bilər. Bununla belə, məsləhət və gözləmə müddəti hələ də qüvvədədir.

Məcəllədə göstərilən istisnalar xaricində abort etmək cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilər. Cəzalar şəraitdən asılı olaraq dəyişə bilər və cərimə və ya həbsi əhatə edə bilər. Qeyd etmək vacibdir ki, qanunun xüsusi təfsiri və tətbiqi məhkəmə qərarları və tibbi göstərişlərdən təsirlənə bilər. Bundan əlavə, Almaniya ştatlarının (Bundesländer) abort xidmətlərinin göstərilməsi, o cümlədən klinikaların və tibb işçilərinin mövcudluğu ilə bağlı öz qaydaları ola bilər.

Qardaş Türkiyə Respublikasında abort Türkiyə Cəza Məcəlləsində (TCK) tənzimlənir. [7] Belə ki, Türkiyədə abort müəyyən şərtlərlə qanuni olaraq edilə bilər. Abortun qanuni olduğu hallara aşağıdakılar daxildir:

- Qadının ümumi və ya psixoloji sağlamlığı üçün ciddi təhlükə varsa;
- Hamiləlik cinsi təcavüz və ya cinsi istismar nəticəsində baş veribsə;
- Ciddi anadangəlmə qüsurlar və ya xəstəlik diaqnozu qoyulubsa.

Qanun xaricində edilən abort Türkiyə Cəza Məcəlləsinin 99-cu maddəsinə görə cinayət sayılır. [7] Qanunsuz abort edənlərə qarşı cinayət sanksiyaları tətbiq oluna bilər. Qanunsuz abort etmək cinayət olduğu üçün icazəsiz şəxslərin müdaxiləsi qanuna ziddir. Qeyri-qanuni abort edənlər Türkiyə Cəza Məcəlləsinə əsasən həbs və ya pul cəzasına məhkum edilə bilər. Cinayət sanksiyaları qanun pozuntusunun növündən və dərəcəsi ilə asılı olaraq dəyişə bilər. Türkiyədə abortun tətbiqi və tənzimlənməsi Səhiyyə Nazirliyi və Türk Tibb Birliyi kimi səhiyyə və tibb müəssisələri tərəfindən müəyyən edilmiş təlimatlarla da dəstəklənir.

Avropa ölkələrindən fərqli olaraq ABŞ-da abort qanunları ştatdan ştata dəyişir və hamiləliyin süni şəkildə dayandırılması ilə bağlı məhdudiyyətlər əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər. Bir çox ştatlarda abortların nə vaxt həyata keçirilə biləcəyinə dair hamiləlik məhdudiyyətləri var. Bu məhdudiyyətlər adətən hamiləliyin 22-24 həftələri arasında dəyişir, lakin bəzi ştatlar altı və ya səkkiz həftə kimi erkən mərhələlərdə abortları qadağan edən qanunlar qəbul ediblər. Bəzi ştatlarda hamilə şəxsin həyatı və ya sağlamlığının risk altında olduğu hallar istisna olmaqla, üçüncü trimestrdə abortları qadağan edən qanunlar var. Bir neçə ştatda bir şəxsin abortla bağlı məsləhət alması ilə prosedurun həyata keçirilməsinə vaxt arasında məcburi gözləmə müddəti tələb olunur. Bu gözləmə müddətləri 24 ilə 72 saat arasında dəyişə bilər. Bəzi ştatlarda abort istəyən azyaşlılar üçün valideynlərin iştirakını tələb edən qanunlar var. Bu qanunlar valideynlərdən birinin və ya hər ikisinin razılığını tələb edə bilər və ya abort edilməzdən əvvəl valideynin xəbərdarlığını və ya iştirakını tələb edə bilər. Bəzi ştatlar abort etmək istəyən şəxslərə prosedur, aborta alternativlər və potensial risklər və nəticələr haqqında məsləhət almağı tapşırır. Bəzi hallarda, ştatlar məsləhətin şəxsən təqdim edilməsini tələb edir və tibbi cəhətdən qeyri-dəqiq və ya yanlış məlumatlar daxil edə bilər. Abort Təchizatçılarının Məqsədli Tənzimlənməsi (TRAP) Qanunlarına [8] görə bəzi ştatlar xüsusilə abort təminatçılarını hədəf alan qaydalar tətbiq etmişlər, çox vaxt digər tibb müəssisələrinə tətbiq ediləməyən tələblər qoyurlar. Bu qaydalara fiziki imkanlara məhdudiyyətlər, işçi heyəti tələbləri və ya yaxınlıqdakı xəstəxanalarla məcburi köçürmə müqavilələri daxil ola bilər. Bir neçə ştatda dilatasiya və ekstraksiya (ümumiyyətlə “qismən doğuş abort” adlanır) və ya ikinci trimestrdə istifadə edilən xüsusi üsullar kimi spesifik abort prosedurlarını qadağan edən qanunlar qəbul edilmişdir. Qeyd etmək vacibdir ki, bu, tam siyahı deyil və hamiləliyin süni şəkildə dayandırılmasına dair xüsusi məhdudiyyətlər ştatdan ştata əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Həmçinin, doğulmamış uşaqların hüquqları abort kontekstində tənzimlənsə də, abort kontekstindən kənarında doğulmamış uşaqların hüquqlarını açıq şəkildə müəyyən edən və ya qoruyan xüsusi federal qanun və ya konstitusiya müddəəsi yoxdur.

ABŞ-da doğulmamış uşaqların hüquqlarının tənzimlənməsi mürəkkəb və çox müzakirə olunan mövzudur. Doğulmamış uşaqların hüquqlarını əhatə edən qanunvericilik bazası federal və əyalət qanunlarının, habelə məhkəmə qərarlarının birləşməsi ilə formalaşır. Doğulmamış uşaqların hüquqlarına aid olan əsas federal qanun Birləşmiş Ştatların Konstitusiyasına edilən On Dördüncü Düzəlişdir [9] ki, heç bir dövlət “hər hansı bir insanı qanuni proses olmadan həyatdan, azadlıqdan və ya əmlakdan məhrum edə bilməz”. Bu düzəliş məhkəmələr tərəfindən müəyyən hüquqların, o cümlədən yaşamaq hüququnun müdafiəsi üçün şərh edilmişdir. Bununla belə, On Dördüncü Düzəlişin doğulmamış uşaqla bağlı təfsiri davamlı müzakirə mövzusu olmuşdur. Federal qanunlara əlavə olaraq, ştatlar doğulmamış uşaqların hüquqları ilə bağlı öz qanunlarını qəbul etdilər. Bu qanunlar əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir, bəzi dövlətlər hamiləliyin müxtəlif mərhələlərində doğulmamış uşağa hüquqi müdafiəni genişləndirməyə çalışan daha məhdudlaşdırıcı tədbirlər həyata keçirir. Bu tədbirlərə abort prosedurlarına qoyulan məhdudsiyyətlər, məsələn, hamiləlik məhdudsiyyətləri, məcburi gözləmə müddətləri və məcburi ultrasəs müayinələri və digərləri daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, doğulmamış uşaqların hüquqları ilə bağlı hüquqi mənzərə yeni qanunların qəbulu, məhkəmə qərarlarının qəbulu və cəmiyyətdəki münasibətlərin inkişafı ilə dəyişə bilər. Buna görə də, bu mövzuda ən aktual məlumat üçün müasir hüquqi mənbələrə müraciət etmək vacibdir.

Doğulmamış uşağın hüquqlarının və ya dölün hüquqlarının tənzimlənməsi müxtəlif ölkələrdə və hüquq sistemlərində dəyişir. Xüsusilə doğulmamış uşaqların hüquqlarına toxunan beynəlxalq qanunlar məhduddur və bu hüquqların tanınması əsasən milli qanunlardan və mədəni perspektivlərdən asılıdır.

Fərdlərin müdafiəsinə toxunan əsas beynəlxalq insan hüquqları sənədi 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş həyat və ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipini əhatə edən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsidir (ÜİHB)[10].

1989-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən qəbul edilmiş Uşaq Hüquqları Konvensiyası (UHK) [11] hər bir uşağın yaşamaq və inkişaf etmək hüququnu tanıyır. Bununla belə, UHK fərdin nə vaxt uşaq olduğunu və ya yaşamaq hüququnun nə vaxt başladığını açıq şəkildə müəyyən etmir.

Beynəlxalq hüquqi baza, ümumiyyətlə, qadınların reproduktiv sağlamlıqları ilə bağlı qərar qəbul etmək hüquqlarını təmin edən Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Konvensiya (CEDAW) [12] kimi qadınların hüquqlarına və reproduktiv sağlamlığa diqqət yetirir.

Qeyd etmək vacibdir ki, doğulmamış uşaqların hüquqlarının tanınması və tənzimlənməsi milli səviyyədə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Bəzi ölkələr doğulmamış uşaq üçün hüquqi müdafiəni tanıyır, digərləri isə hamilə qadının hüquqlarını və muxtariyyətini üstün tuturlar. Doğulmamış uşaqların hüquqlarının nə vaxt və nə dərəcədə qorunmalı olduğunun müəyyən edilməsi çox vaxt müzakirə mövzudur və yurisdiksiyalar arasında dəyişir.

Bundan əlavə bir sıra beynəlxalq qaydalar və sənədlər abortun həyata keçirilməsinə və ana bətnində olan embrionun hüquqlarının qorunmasına toxunur. Bu mövzularla bağlı bəzi mühüm beynəlxalq sənədlər və təlimatlar mövcuddur.

Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt (MHHP) [13]: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş İCCPR, insanın yaşamaq, azadlıq və təhlükəsizlik hüququnu tanıyır. İCCPR açıq şəkildə abortdan bəhs etməsə də, o, yaşamaq hüququnu təsdiq edir və bu hüququn qanuni məhdudiyyətlərə məruz qala biləcəyini qəbul edir.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) Təlimatları [14]: ÜST qadınların sağlamlığını və hüquqlarını qorumaq üçün təhlükəsiz və qanuni abort xidmətlərinə çıxışın vacibliyini vurğulayaraq, təhlükəsiz abort təcrübələrinə dair təlimatlar dərc etmişdir. Bu təlimatlar təhlükəsiz prosedurların təmin edilməsi, məsləhət və abortdan sonrakı qayğı da daxil olmaqla, abort qayğısının müxtəlif aspektləri üzrə səhiyyə təminatçıları və siyasətçilər üçün tövsiyələr verir.

Beynəlxalq Ginekologiya və Mamalıq Federasiyasının (FIGO) Təlimatları [15]: Beynəlxalq peşəkar təşkilat olan FIGO aborta qayğının etik aspektləri üzrə təlimatlar işləyib hazırlamışdır. Bu təlimatlar məlumatlı razılıq, məxfilik və ayrışdırıcı yol verməyən və mərhəmətli qayğının təmin edilməsi kimi mövzuları əhatə edir.

Avropa Şurası: Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi [16] cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlar, o cümlədən təhlükəsiz və qanuni abort xidmətlərinə çıxışla bağlı tövsiyələr verib. Bu tövsiyələr qadınların reproduktiv hüquqlarının qorunmasının, keyfiyyətli xidmətlərə çıxışın təmin edilməsinin və təhlükəli abortlara ehtiyacın azaldılmasının vacibliyini vurğulayır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) abort və reproduktiv hüquqlarla bağlı işlərə dair qərarlar çıxarıb ki, bu da insan hüquqları prinsiplərinin bu kontekstdə təsirinə və tətbiqinə töhfə verir. Məhkəmə etiraf etmişdir ki, dövlətlərin hamilə şəxslərin hüquqlarını və dölün maraqlarını tənzimləmək və tarazlaşdırmaq üçün təqdir etmək hüququ vardır. Qeyd etmək vacibdir ki, bu beynəlxalq təlimat və sənədlərin təfsiri və tətbiqi ölkələr arasında fərqli ola bilər və hər bir ölkənin abort və embrion hüquqları ilə bağlı öz qanunları və qaydaları ola bilər. Milli qanunlar və qaydalar çox vaxt beynəlxalq təlimatlardan üstündür. Buna görə də, bu beynəlxalq təlimatların həmin kontekstdə necə tətbiq olunduğunu hərtərəfli başa düşmək üçün konkret ölkənin xüsusi qanun və qaydalarına müraciət etmək məsləhətdir.

Ovyedo Konvensiyasının qüvvəyə minməsinin 10 illiyi münasibətilə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin o zamankı sədri Jan-Pol Kosta, 3 noyabr 2009-cu ildə qeyd etmişdir ki, “Müvafiq mətnlərin və məhkəmə təcrübəsinin nəticəsi olan bioetika hüququ getdikcə mürəkkəbləşən cəmiyyətdə hüququn təkamül yolu ilə yaradılması proseslərinin göstəricisidir” [17].

Məsələn, 2004-cü ildə iki qərarla Ovyedo Konvensiyasına ilk əsas istinadlarından (Glass Böyük Britaniyaya qarşı və Vo. Fransaya qarşı) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müxtəlif aspektlərə baxan işlərin sayının artması ilə

bağlı qərar verməyə çağırılıb. bioetika, o cümlədən: tibbi müalicəyə və ya müayinələrə, orqan və ya toxumaların götürülməsinə razılıq; reproduktiv hüquqlar (prenatal diaqnostika, tibbi yardımla doğuş və qanuni abort hüququ); ömrünün sonu vəziyyətlərində qəbul edilən qərarlar; hakimiyyət orqanları tərəfindən bioloji məlumatların saxlanması və bioloji şəxsiyyətini bilmək hüququ. Məhkəməyə qaldırılan işlər Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 2, 3, 5, 6 və xüsusilə 8-ci maddələrinə əsasən mühüm və çox vaxt çox həssas məsələlər qaldırılmışdır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi öz presedent hüququnda tez-tez Bioetika Komitəsi tərəfindən hazırlanmış mətnlərə və alətlərə istinad edir. Məsələn, Lambert və başqaları Fransaya qarşı (2015) [18] işində Məhkəmənin Böyük Palatası öz mülahizəsinin bir hissəsini “Ömrünün sonunda tibbi müalicə ilə bağlı qərarların qəbulu üzrə təlimat”a əsaslandırdı.

1973-cü ildə Roe v. Wade ilə bağlı [19] əlamətdar Ali Məhkəmə işi qadının şəxsi toxunulmazlıq hüququna əsaslanaraq abort etmək üçün konstitusiya hüququnu təsbit etdi. Məhkəmə hesab etdi ki, bu hüquq mütləq deyil və abortların tənzimlənməsində dövlətin maraqları ilə tarazlaşdırılmalıdır. Qərar dövlətlərə abortları tənzimləməyə imkan verən çərçivə yaratdı, lakin onların hamiləliyin erkən mərhələlərində qadının aborta çıxışını qadağan etmək və ya həddindən artıq yükləmək imkanlarına məhdudiyətlər qoyur.

Digər mühüm Ali Məhkəmə işi 1992-ci ildə Planned Parenthood Caseyə qarşı [20] işdir ki, bu da hüquqi standartı dəyişdirərkən Roe v. Wadenin mərkəzi holdinqini bir daha təsdiq etdi. Məhkəmə, qadının abort xidmətlərindən istifadə imkanlarına “lazımsız yük” qoymadığı müddətcə, dövlətlərə aborta müəyyən məhdudiyətlər qoymağa imkan verən “lazımsız yük” standartını müəyyən etmişdir.

Məsələni bir qədər də dəqiqləşdirmək üçün insan embrionun neçə həftədə tam inkişaf etmiş döl, başqa sözlə bioloji fərd hesab olunmasına nəzər yetirək.

İnsan embrionunun tam inkişaf etmiş bioloji fərdə çevrilməsi bir neçə həftəni əhatə edən mürəkkəb bir prosesdir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, "tam inkişaf etmiş bioloji fərd" anlayışı bir qədər subyektivdir və onu müəyyən etmək üçün istifadə olunan xüsusi meyarlardan asılı olaraq dəyişə bilər. Bioloji desək, insan embrionunun inkişafı müxtəlif mərhələlərdən keçir və hər birinin özünəməxsus mərhələləri var. İnsan embrionunun inkişafının ümumi mənzərəsinə nəzər yetirək:

- Mayalanma: Sperm bir yumurtanı dövlədikdə, bir zigota meydana gətirir.

- Parçalanma: Hüceyrələrin sürətli bölünməsi baş verir və nəticədə morula adlanan möhkəm hüceyrə topunun əmələ gəlməsi baş verir.

- Blastosistlərin əmələ gəlməsi: Morula iki fərqli hüceyrə növündən - trofoblast hüceyrələrindən və daxili hüceyrə kütləsindən ibarət blastosistə çevrilir.

- İmplantasiya: Blastosist uterus divarına yapışır, burada qidalanır və gələcək inkişaf üçün dəstək alır.

- Qastrulyasiya: Daxili hüceyrə kütləsi üç mikrob təbəqəsinə fərqlənir: ektoderma, mezoderma və endoderma. Bu proses müxtəlif orqan və toxumaların inkişafı üçün zəmin yaradır.

- Orqanogenez: Sonrakı həftələr ərzində embrionda mərkəzi sinir sistemi, ürək, ağciyərlər, həzm sistemi və başqaları daxil olmaqla əsas orqan sistemləri inkişaf edir.

Embrionun “tam inkişaf etmiş bioloji fərd” hesab oluna biləcəyi dəqiq həftəni müəyyən etmək çətindir, çünki inkişaf tədricən və davamlı bir prosesdir. Embriondan dölə keçid adətən hamiləliyin səkkizinci həftəsində baş verir. Bu mərhələdə bir çox əsas orqan sistemi formalaşmağa başlamış və embrionun əsas bədən quruluşu qurulur. Bununla belə, daha da böyümə və zəriflik hamiləlik boyu davam edir. Şəxsiyyətin müəyyən edilməsi və ya rüşeym nə vaxt tam inkişaf etmiş bir fərd hesab edilməli olması fəlsəfi, etik və hüquqi müzakirə mövzudur. Fərqli mədəniyyətlər, dinlər və hüquq sistemləri bu mövzuda fərqli fikirlərə malik ola bilər.

Bəs onda İnsan dölü ilə embrion arasındakı fərq nədir?

“Döl” və “embrion” terminləri insanın prenatal inkişafında fərqli inkişaf mərhələlərinə aiddir. ikisi arasındakı əsas fərqi ümumi təhlil edək:

- "Ebrion" termini prenatal inkişafın erkən mərhələsini təsvir etmək üçün istifadə olunur. Sperma hüceyrəsi yumurta hüceyrəsi ilə birləşdikdə mayalanma zamanı başlayır və nəticədə ziqot əmələ gəlir. Daha sonra ziqot bir sıra hüceyrə bölünməsinə məruz qalır və morula adlanan möhkəm hüceyrə topunu əmələ gətirir. Hüceyrələr bölünməyə və fərqlənməyə davam etdikcə struktur blastosistaya çevrilir. Blastosist iki əsas hüceyrə növündən ibarətdir: plasentanı meydana gətirən trofoblast hüceyrələr və embrionun özünü əmələ gətirən daxili hüceyrə kütləsi. Döllənmədən sonra təxminən üçüncü həftədən səkkizinci həftəyə qədər davam edən embrional mərhələdə əsas bədən planı və əsas orqan sistemləri formalaşmağa başlayır. Embrion xarici təsirlərə çox həssasdır və həyati orqanların inkişafı bu dövrdə baş verir. Embrional mərhələnin sonunda əsas orqan sistemlərinin əksəriyyəti hələ tam fəaliyyət göstərməsə də, formalaşmışdır.

- “Döl” termini prenatal inkişafın sonrakı mərhələsini təsvir etmək üçün istifadə olunur. Döllənmədən sonra doqquzuncu həftədə başlayır və doğuşa qədər davam edir. Bu mərhələdə embrional mərhələdə əmələ gələn orqanlar və bədən sistemləri yetişməyə və inkişaf etməyə davam edir. Döl böyüyür və onun xüsusiyyətləri daha incə olur. Əzalar uzanır, üz cizgiləri daha fərqli olur, orqanlar daha da inkişaf edir və ixtisaslaşır. Döl mərhələsinə qədər orqan inkişafı üçün kritik dövrlərin əksəriyyəti keçdi və döl xarici amillərin səbəb olduğu əsas inkişaf anomaliyalarına daha az həssas olur. Əsasən, mövcud strukturların böyüməsinə, yetkinləşməsinə və təkmilləşdirilməsinə diqqət yetirir. Bu mərhələdə döl çəki qazanır, bədən nisbətlerini daha dəqiq inkişaf etdirir və müxtəlif orqan sistemlərində funksional təkmilləşmələrə məruz qalır.

Qeyd etmək vacibdir ki, embriondan dölə keçidlə bağlı xüsusi vaxt və mərhələlər müxtəlif mənbələrdə və tibbi ədəbiyyatda bir qədər fərqli ola bilər. Bununla belə, ümumi fərq ondan ibarətdir ki, embrion inkişafın erkən mərhələsinə, döl isə doğuşdan əvvəl inkişafın sonrakı mərhələsinə aiddir.

İnsan dölünün yaşamaq hüququna malik müstəqil fərd kimi tanınması müxtəlif elmi, fəlsəfi və etik perspektivləri əhatə edən mövzudur. Bu mövzuda bütün əsərlərin tam siyahısını təqdim etmək çətin olsa da, elmi diskursda bəzi diqqətəlayiq töhfələri və əsas anlayışları qeyd edə bilərik:

- Embriologiya və inkişaf biologiyası [21]: Embriologiya və inkişaf biologiyası kimi elmi fənlər prenatal inkişafın mərhələlərini və mayalanmış yumurtdan tam formalaşmış insana qədər irəliləməni öyrənir. Bu sahələr insan inkişafının bioloji prosesləri və mərhələləri haqqında dəyərli məlumatlar verir.

- Bioetika və Tibbi Etika [22]: Bioetika sahəsi tibbi təcrübələrin və nailiyyətlərin etik nəticələrini araşdırır. Bu sahədəki alimlər dölün əxlaqi vəziyyəti ilə bağlı müzakirələr aparır və şəxsiyyət, hüquqlar və həyatın başlanğıcı ilə bağlı mübahisələr aparırlar.

- Fəlsəfi və Etik Perspektivlər [23]: Filosoflar və etikaçılar dölün mənəvi vəziyyəti və onun hüquqları ilə bağlı müzakirələrə öz töhfələrini verirlər. Onlar şəxsiyyət, potensial, həssaslıq və şüur kimi anlayışları araşdıraraq, bu xüsusiyyətlərin nə vaxt və necə doğulmamış uşağın hüquqlarını müəyyən etmək üçün uyğun ola biləcəyini araşdırırlar.

- Tibb və Hüquq Jurnalları [24]: Müxtəlif tibbi və hüquqi jurnallar abortun hüquqi, tibbi və etik ölçülərini və doğulmamış uşaqların hüquqlarını araşdıran məqalələr və araşdırmalar dərc edir. Bu əsərlərdə tez-tez dölün müstəqil fərd kimi tanınması ilə bağlı elmi sübutlar, hüquqi bazalar və etik arqumentlər təhlil edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, prenatal inkişafın və dölün mənəvi-hüquqi statusunun elmi anlayışı mürəkkəb və çoxşaxəli mövzudur. Şəxsiyyətin və doğulmamış uşağın hüquqlarının tanınması təkcə elmi araşdırmalarla müəyyən edilmir, lakin bu, daha geniş ictimai, hüquqi və etik diskursu əhatə edir. Müxtəlif alimlər və ekspertlər bu mövzularda müxtəlif fikirlərə malikdirlər və müzakirələr davam edən elmi irəliləyişlər, fəlsəfi anlayışlar və ictimai perspektivlərdəki dəyişikliklərlə inkişaf etməyə davam edir.

Ölkəmizdə də bu problemə yanaşma bir qədər destruktiv xarakter daşıyır. Belə ki, “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun [25] Hamiləliyin süni surətdə pozulması adlı 30-cu Maddəsində hər bir qadına analıq barədə məsələni təkbəşinə həll etmək hüququ verilmiş, hamiləliyin süni surətdə pozulmasına qadının arzusu ilə hamiləliyin 12 həftəlik müddətində, sosial göstərişlər üzrə süni pozulmanın hamiləliyin 22 həftəliyində aparılmasına icazə verilmişdir. Hətta ananın sağlamlığı nəzərə alınaraq tibbi göstərişlərə əsasən və qadının razılığı olduqda hamiləlik müddətindən asılı olmayaraq, süni surətdə pozulması halı da qanunla müəyyən edilmişdir.

“Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında Azərbaycan Res-

publikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1999-cu il tarixli 5 nömrəli Qərarı [26] ilə Hamiləliyin süni surətdə pozulmasına dair tibbi və sosial göstərişlərin siyahıları müəyyən edilmişdir. Siyahıya əsasən ərin orqanizminin funksiyalarının 61-100 faiz pozulmasına görə əlilliyinin müəyyən edilməsi; hamiləlik dövründə ərin ölməsi; valideynlik hüququndan məhrum edilmə və ya məhdudlaşdırılma barədə məhkəmə qərarının olması halları; müəyyən edilmiş qaydalar əsasında qadının və yaxud onun ərinin işsiz hesab edilməsi; qadının və yaxud ərinin azadlıqdan məhrum edilmə yerlərində olması; nikahdankənar hamiləlik; hamiləlik dövründə nikahın pozulması; hamiləliyin zorlanmaya məruz qalma nəticəsində baş verməsi; çox uşaqlılıq (5 və daha artıq uşaq); ailədə sağlamlıq imkanları məhdud uşağın olması; qadının qaçqın və ya məcburi köçkün statusunun olması; mənzilin olmaması, yataqxanada, şəxsi evdə, kirayədə yaşama hallarına görə hamiləliyin süni surətdə pozulması şərtləri müəyyən edilmişdir.

“Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun [27] Hamiləliyin süni surətdə pozulması adlı 30-cu Maddəsinə sonuncu 5-ci abzasında həkim tərəfindən xəstəxanalardan və ya başqa tibb müəssisələrindən kənarında hamiləliyin süni surətdə pozulması qadağan edilmiş və bununla bağlı Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 141-ci Maddəsi (Qanunsuz abort etmə.) [28] ilə cəza nəzərdə tutulmuşdur.

Lakin “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı müəyyən edilmiş Siyahıda qeyd edilən halların pozulması, heç bir xüsusi əsas olmadan doğulmamış uşağın həyatına ana bətnində son qoyulması ilə bağlı heç bir müddə nəzərdə tutulmamışdır. Bir uşağın dünyaya gəlməsi, yəni doğulması üçün 36 həftə, digər sözlə 9 ay lazımdırsa, bu proses artıq ana bətnində olan uşağın 22 həftəsindən, yəni 6 ayından başlamış olur. Faktiki olaraq belə başa düşülməlidir ki, 22 həftəsində, yəni 6 ayında ana bətnində olan uşaq artıq normal doğularaq həyata başlaya biləcək bir insan dölüdür. “İmplant embrion və reproduktiv hüquqların qanunvericilikdə yeri” [29] adlı məqalədə Müəllif hesab edir ki, embrionun statusu ilə bağlı müəyyən dəqiqləşdirmə aparılmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 24-cü maddəsinin II hissəsinə iki variantda dəyişiklik edilə bilər. Bir variantda 24-cü maddəsinin II hissəsindəki “...doğulduğu andan” söz birləşməsi çıxarılır, “hər kəsin toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır” kimi verilir. Konstitusiyanın 27.1-ci maddəsindən sonra “yarandığı andan hər kəsin yaşamaq hüququ dövlət tərəfindən təminat altına alınır”. İkinci variant daha radikal dəyişikliyi ehtiva edə bilər. Bu halda 27.1-ci maddəsinin davamında “yaşamaq hüququ embrionun meydana gəlməsi anından dövlət tərəfindən təminat altına alınır” formasında ola bilər. Bu halda Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 121-ci Maddəsinin (Ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi) [30] dispozisiyasında “Ananın yeni doğduğu uşağı doğuş vaxtı və ya doğuşdan dərhal sonra qəsdən öldürməsi-“ cinayət hesab edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasına [31] əsa-

sən 121-ci Maddə ilə məsuliyyət nəzərdə tutulan cinayət qəsdən adam öldürmənin yüngülləşdirici hallarından hesab olunur. Bu cinayət ona görə yüngülləşdirici hallarda qəsdən adam öldürmənin bir növü hesab edilir ki, yeni doğduğu uşağı qətlə yetirən qadının (ana) psixikası kəskin deformasiyaya uğrayır, o, öz hərəkətləri üzərində nəzarəti qismən itirir. Eyni zamanda, hamilə qadının hamiləlik müddətində və doğum zamanı orqanizmində gedən mürəkkəb proseslər onun normal fiziki qabiliyyətini də müəyyən qədər məhdudlaşdırır. Orqanizmində gedən psixo-fizioloji proseslərin təsiri altında belə qadınların xasiyyəti dəyişir: onlar tündməcaz, səbirsiz olurlar, heç bir səbəb olmadan və tez-tez əsəbləşirlər və s. Orqanizminin belə vəziyyəti onun iradəsində asılı olmur. Hamilə qadının doğum vaxtı və doğuşdan qısa müddət sonra psixo-fizioloji vəziyyəti onu müəyyən qədər məhdud anlaqlılıq vəziyyətinə salsada da, tam anlaşıqz etmir. Məhz bu səbəbdən təqsirkarın cinayət məsuliyyəti istisna olunmur. Komentariyada ananın yeni doğmuş uşağı qəsdən öldürməsinin səbəbini bir sıra “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı müəyyən edilmiş Siyahıda qeyd edilən oxşar sosial-psixoloji səbəblərlə əlaqələndirilir. Hesab edilir ki, çox vaxt qadınlar ictimaiyyətin tənəsindən, qorxudan və s. digər sosial qayğılardan ehtiyatlanaraq belə cinayətə gedirlər. Bu maddəyə əsasən cinayətin obyektini yeni doğulan uşaq təşkil edir. Baxmayaraq ki, maddənin dispoziyasında doğuş zamanı ifadəsi işlənir və Komentariya hələ hamiləlik vəziyyətində olan qadının doğulmamış uşağı öldürməsi halı kimi izah edir. Əslində isə bu məhz hansı səbəblərdən olmasından asılı olmayaraq ana bətnində doğularaq sərbəst yaşamaq həddində olan yetişkən bir fərdin həyatına son qoyulmasıdır. Yəni maddəyə əsasən doğuş və ya doğuşdan qısa müddət sonra öldürülən uşağın hələ doğulmamış, lakin doğulsa fizioloji cəhətdən sərbəst həyat əldə etmək qabiliyyətində olan doğulmamış uşaqdan fərqli hesab edilir. Bu isə qeyd edildiyi kimi insan dölünün, digər sözlə doğulmamış uşağın eyni əsaslarla öldürülməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, Komentariyaya [32] görə yaşama qabiliyyəti olmayan (VII qəmər ayından sonra doğulmuş, dölün bədəninin uzunluğu 40 sm-dən çox, çəkisi 1500-1600 q olan uşaq yaşama qabiliyyəti olan uşaq sayılır) uşağın öldürülməsi də CM-nin 121-ci maddəsi ilə cinayət sayılır.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 121-ci Maddəsinin dispoziyasında dəyişikliyın edilməsinə zərurət yaranmışdır. Belə ki, maddədə “Ananın yeni doğduğu uşağı doğuş vaxtı və ya doğuşdan dərhal sonra qəsdən öldürməsi-“ ifadəsi “Ananın yeni doğduğu uşağı doğuşdan əvvəl, doğuş vaxtı və ya doğuşdan dərhal sonra qəsdən öldürməsi-“ ifadəsi ilə əvəz etməklə, yəni “...doğuşdan əvvəl...” ifadəsini ora daxil etməklə artıq formalaşmış dölün hər hansı tibbi göstəriş olmadan ana tərəfindən qəsdən öldürməsi qanunsuz abort və ya başqa sözlə hamiləliyin zəruri səbəblər olmadan süni dayandırılmasının qarşısını almaq imkanlarını yaratmış olar. Həmçinin “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda da hamiləliyin süni da-

yandırılmasının son həddinin yenidən nəzərdən keçirilərək onun 12 həftəyə qədər endirilməsi və bu zaman müvafiq şərtlərə əlavə edilməsi barədə müvafiq icra orqanı tərəfindən qaydaların müəyyən edilməsi məqsədamüvafiqdir.

İstinadlar:

1. <https://www.bizimyol.info/az/news/423824.html> (1-ci abzas)
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_Act_1967
3. <https://publications.parliament.uk/pa/cm200607/cmselect/cmsctech/272/27205.htm#:~:text=Human%20Fertilisation%20and%20Embryology%20Act%201990.,of%20embryos%2C%20sperm%20or%20eggs.>
4. 1967-ci il İngiltərə Abort Aktı haqqında “Britain's abortion law” (16-cı abzas) ([https://www.bpas.org/get-involved/campaigns/briefings/abortion-law/#:~:text=The%201967%20Abortion%20Act%20took,woman'%20\(emphasis%20added\).](https://www.bpas.org/get-involved/campaigns/briefings/abortion-law/#:~:text=The%201967%20Abortion%20Act%20took,woman'%20(emphasis%20added).))
5. THE HUMAN FERTILISATION AND EMBRYOLOGY (HFE) ACT 1990 <https://publications.parliament.uk/pa/cm200607/cmselect/cmsctech/272/27205.htm#:~:text=Human%20Fertilisation%20and%20Embryology%20Act%201990.,of%20embryos%2C%20sperm%20or%20eggs.> (Regulation 11)
6. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB) Section 218 Abortion https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html
7. Türk Ceza Kanunu (TCK) Madde 99 Çocuk düşürme <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/tck.pdf>
8. Types of abortion restrictions in the United States https://en.wikipedia.org/wiki/Types_of_abortion_restrictions_in_the_United_States#:~:text=Post%20Roe%20v.,facilities%20permitted%20to%20perform%20abortions.
9. 14th Amendment to the U.S. Constitution: Civil Rights (1868) Section 1. <https://www.archives.gov/milestone-documents/14th-amendment#:~:text=No%20State%20shall%20make%20or,equal%20protection%20of%20the%20laws.>
10. The Universal Declaration of Human Rights (UDHR) <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
11. the UN Convention on the Rights of the Child (CRC) <https://www.unicef.org.uk/rights-respecting-schools/the-rrsa/introducing-the-crc/#:~:text=The%20CRC%20sets%20out%20the,human%20rights%20treaty%20in%20history.>
12. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/12/cedaw-for-youth#:~:text=The%20Convention%20on%20the%20Elimination,women's%20and%20girls'%20equal%20rights.>
13. International Covenant on Civil and Political Rights <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
14. Abortion https://www.who.int/health-topics/abortion#tab=tab_1
15. FIGO (international Federation of Gynecology and obstetrics) initiative on fetal growth: best practice advice for screening, diagnosis, and management of fetal growth restriction <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33740264/>
16. REPORT on the situation of sexual and reproductive health and rights in the EU, in the frame of women's health https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0169_EN.html
17. ECtHR relevant case law "Bioethics law, which is the result of relevant texts and case law, is indicative of the processes of evolutionary creation of law in an increasingly complex society. <https://www.coe.int/en/web/bioethics/european-court-of-human-rights>

18. Lambert and Others v. France [GC] - 46043/14 Judgment 5.6.2015 [GC] <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%7B%22002-10758%22%7D>
19. Roe v. Wade, legal case in which the U.S. Supreme Court on January 22, 1973 <https://www.britannica.com/event/Roe-v-Wade>
20. Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey, <https://www.britannica.com/event/Planned-Parenthood-of-Southeastern-Pennsylvania-v-Casey>
21. Human Embryoloji and Developmental Biology <https://www.sciencedirect.com/book/9781455727940/human-embryology-and-developmental-biology>
22. Medical Ethics & Bioethics Ethical conduct of research and clinical trials <https://www.sanofi.com/assets/dotcom/content-app/documents/Medical-Ethics-Bioethics-and-Clinical-Trials-2.pdf>
23. Major Ethical Perspectives https://saylordotorg.github.io/text_law-for-entrepreneurs/s05-02-major-ethical-perspectives.html
24. World Association for Medical; Law Medicine and Law Journal <https://wafml.wildapricot.org/page-1150634>
25. "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikası 26 iyun 1997-ci il 360-IQ nömrəli Qanun Maddə 30. Hamiləliyin süni surətdə pozulması <https://e-qanun.az/framework/4078>
26. "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1999-cu il tarixli 5 nömrəli Qərarı <https://e-qanun.az/framework/1857>
27. "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikası 26 iyun 1997-ci il 360-IQ nömrəli Qanun Maddə 30. Abzas 5. Hamiləliyin süni surətdə pozulması <https://e-qanun.az/framework/4078>
28. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 141-ci Maddəsi (Qanunsuz abort etmə.) <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
29. Hikmət Babayev Qanun jurnalı 08 (334), Avqust 2022 "implant embrion və reproduktiv hüquqların qanunvericilikdə yeri" (səh 48) <file:///C:/Users/User/Downloads/45-56.pdf>
30. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 121-ci Maddəsinin (Ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi) <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
31. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası "Hüquq Yayın evi" Bakı-2015 I hissə, (səh 462 Maddə 121, bənd 1, abzas 1)
32. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası "Hüquq Yayın evi" Bakı-2015 I hissə, (səh 462 Maddə 121, bənd 3, abzas 5)

ABORTION OR THE RIGHTS OF THE UNBORN CHILD?

Hikmet Babayev*

Abstract

The article discusses the findings of a study on the legal implications surrounding the disproportionately skewed gender ratio among children born in the Republic of Azerbaijan, primarily attributed to selective abortions. While China previously held the record for selective abortions, unfortunately, Azerbaijan has now surpassed this trend, recording 115 boys for every 100 girls born in the country. This phenomenon stems from a decline in population growth in 21st-century Azerbaijan and the widespread utilization of fetal sex determination technologies, fostering a preference for boys through selective abortion during pregnancies. Consequently, this

* Ph.D. Candidate, Baku State University, Human Rights and Information Law UNESCO Chairs

practice creates a significant imbalance in the sex ratio among newborns. According to estimations from the UN Population Fund's studies, if this gender ratio disparity persists, by 2050, the annual count of boys born could exceed girls by 12-15 thousand. The continued rise in the male population could lead to severe societal consequences, including gender inequality, increased violence, early marriages, human trafficking, and a surge in crime. From this standpoint, the article is dedicated to the analysis and research of the scientific, theoretical, and practical issues regarding the international legal regulation of the rights of the human fetus, in other words, the unborn child, and its incorporation into national legislation. Analyzing the regulations in our national legislation that grant a woman the right to independently resolve the issue of motherhood regarding artificial termination of pregnancy, allowing the termination of pregnancy at the woman's request, it is evident that there is no provision addressing the defense of the rights of the human fetus when terminating the life of the unborn child in the mother's womb. Simultaneously, considering international legislation and experience, the article proposes methods to prevent the intentional killing of the unborn child by the mother or the unlawful termination of pregnancy at a certain period without valid reasons, suggesting appropriate changes in national criminal legislation. It also recommends revisiting the limit of artificial termination of pregnancy within the legislation.

Keywords: *Implant, implantation, human fertilization and embryo, international law, biomedical rights and freedoms, 1981 Lisbon Declaration on patients' rights, 1997 Convention on Human Rights and Biomedicine.*

АБОРТ ИЛИ ПРАВА НЕРОЖДЕННОГО РЕБЕНКА?

Хикмет Бабаев*

Резюме

В статье представлены результаты исследования правовых аспектов того, что дети, рожденные в Азербайджанской Республике, находятся на переднем крае по гендерному соотношению среди стран мира из-за селективных абортов. Так как, если в начале Китая лидировал в списке благодаря селективным абортam, но сейчас, к сожалению, на первое место вышел Азербайджан со 115 мальчиками на каждые 100 девочек, родившихся в стране. В результате снижения прироста населения в Азербайджане в XXI веке и широкого использования возможностей обследования, позволяющих определить пол человеческого плода, предпочтение, отдаваемое мальчикам во время беременности, в стране реализуется посредством селективных абортов. Это, в свою очередь, приводит к кардинальному нарушению соотношения полов среди рождающихся детей. Даже по подсчетам исследований Фонда народонаселения ООН, если серьезное нарушение гендерного соотношения среди детей, рожденных в нашей стране, продолжится, к 2050 году число ежегодно рождающихся мальчиков будет на 12-15 тысяч больше, чем девочек. Продолжение такого увеличения количества мужчин в обществе может привести к ситуации, когда страну ждут печальные последствия. Сюда входят гендерное неравенство, насилие, ранние браки, торговля людьми и рост преступности. Именно с этой точки зрения статья посвящена анализу и исследованию научных, теоретических и практических проблем международно-правового регулирования прав человеческого плода, иными словами, будущего ребенка, и включения этих прав в национальное законодательство. Анализ норм нашего национального законодательства о предоставлении женщине права самостоятельно решать вопрос материнства в части искусственного прерывания беременности,

* Докторант кафедры ЮНЕСКО права человека и информационного права Бакинского государственного университета

допуске искусственного прерывания беременности по желанию женщины, любой защите прав человеческого плода при прерывании беременности жизни будущего ребенка в утробе матери свидетельствует о том, что это положение не предусмотрено. При этом было предложено с учетом международного законодательства и опыта определены методы предотвращения умышленного убийства матерью нерожденного ребенка или незаконного искусственного прерывания беременности без необходимых на то причин в определенный срок беременности и пересмотра предела искусственное прерывание беременности в законодательстве.

Ключевые слова: имплантат, имплантация, оплодотворение и эмбрион человека, международное право, биомедицинские права и свободы, Лиссабонская декларация 1981 года о правах пациентов, Конвенция 1997 года о правах человека и биомедицине.